

KAI KURIE MATERIALISTINĖS FILOSOFIJOS IR ATEIZMO KLAUSIMAI „KULTŪROS“ ŽURNALE

A. GRISKA

Lietuvos buržuazija per savo viešpatavimo dvidešimtmetį žiauriai engė darbo žmones, visokiais būdais nuodijo, temdino jų sąmonę. Valdančioji Lietuvos klasė, jos ideologai, gausi dvasininkų, vienuolių armija brukte brukto liaudžiai religinį tvaiką, supuvusią buržuazinę moralę, idealistinę filosofiją, buržuazinę „tautos vienybės“ idėją. Buržuazija viską darė, kad įskiepijus plačiosioms liaudies masėms savo ideologiją, atitraukus jas nuo gaivinančių marksizmo-leninizmo idėjų, kurias atnešė proletariatui revoliucija, Tarybų valdžia Lietuvoje. Tačiau šito tikslo lietuviškoji buržuazija niekaip negalėjo pasiekti. Lietuvos Komunistų partija, buržuazijos nuvaryta į gilų pogrindį, skelbė iš ten liaudžiai marksizmo-leninizmo mokslą, organizavo Lietuvos darbo žmones ir vadovavo jų kovai prieš išnaudotojus už tarybinės santvarkos atkūrimą Lietuvoje. Ir šita liaudies ir partijos kova buvo apvainikuota pergale. Smetoninė fašistinė diktatūra buvo nuversta, ir atkurta Tarybų valdžia Lietuvoje.

Tam tikrą teigiamą vaidmenį masių švietime atliko ir kai kurie pažangesnės orientacijos inteligentijos atstovai. Savo straipsniuose jie kritikavo religiją, iškeldavo aikštėn kunigų, vienuolių gobšumą, įvairias jų suktybes, jie liesdavo ir filosofinio pobūdžio klausimus, kritikuodami atskirus idealistinės filosofijos teiginius, gynė materializmą ir populiarino mokslą.

Nemaža tokių straipsnių buvo išspausdinta „Kultūros“ žurnale, ėjusiame nuo 1923 iki 1941 metų vasaros, t. y. iki karo pradžios. Visuomet „Kultūra“ laikėsi švietėjiškos orientacijos. Palyginus su kitais to meto legaliais žurnalais, „Kultūra“ buvo pažangaus, antifašistinio nusistatymo. Šiame žurnale spausdino savo straipsnius prof. Slavėnas, gyd. Jonas Kairiūkštis, literatūros kritikas Korsakas, mokytojas J. Galvydis ir daugelis kitų, kurie, atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, aktyviai stoji jos pusėn ir šiandieną dirba atsakingą visuomeninį ir mokslinį darbą mūsų šalyje.

Šiuo straipsniu autorius nesiekė išnagrinėti visus materializmo ir ateizmo klausimais paskelbtus straipsnius, o tik paliesti kai kuriuos iš jų.

Materija ir jos sudėtingumas

Visoje eilėje straipsnių, kurių autoriai yra prof. P. Slavėnas, gyd. J. Kairiūkštis, prof. V. Čepinskis, A. Karalius, J. Valimentas ir kiti, teigiama, kad materija yra amžina; iš jos sudaryti visi kūnai ir daiktai. Pavyzdžiui, A. Karaliaus straipsnyje „Materija“¹ sakoma, kad materija yra am-

¹ „Kultūra“, 1924, Nr. 1.

žina. Ji reiškiasi trimis būviais: kietu, skystu ir dujiniu. Materija sudaryta iš didelio cheminių elementų skaičiaus. Tai, be abejo, teisingas samprotavimas apie materiją, tačiau jame ji siaurai, metafiziškai aiškinama. Materija sutapatinama su medžiaga, iš kurios sudaryti yra makrokūnai, o paties mikropasaulio aiškinime nemaža idealizmo, kartojamas „fizikinis“ idealizmas, laikomasi energetizmo. Panašiai pasisako ir J. Valimentas. Jo straipsnyje „Pasaulio atsiradimas, jo išsiplėtojimas ir išnykimas“ rašoma, kad „tarp medžiagos ir energijos nėra jokio skirtumo. Medžiaga — tam tikra energijos forma. Medžiaga atsirado tada, kai eterio verpetai bejudėdami įgavo tokio greitumo, jog pasidarė kieti.“²

Kituose straipsniuose materijos klausimu, kurių autorium daugiausia yra prof. Slavėnas, kiek teisingiau aiškinama materijos sandara, kritikuojamas idealizmas. Materija yra sudėtinga. Ji lyginama su „nebaigiamosios dėžutės“ vaikų žaisliuku, kur išėmus vieną dėžutę, randi kitą, ir taip be galo. Tiesa, materijos sudėtingumas autoriaus suprantamas ribotai, nes turima omenyje tik jos struktūrinė, t. y. kiekybinė, įvairybė ir net neužsiemenama apie kokybinį materijos skirtingumą, jos rūšių įvairybę.

Kai kuriuose straipsniuose gana vykusiai ginamas materializmas naujose fizikos teorijose apie materijos sandarą ir jos savybes, kritikuojami idealizmas, įvairios abstrakčios spekuliacijos, kurios, autorių žodžiais tariant, atitraukia mus nuo žemės ir priverčia lakioti nežemiškose erdvėse. Juose kritikuojami žymūs Vakarų Europos fizikai (Boras, Šredingeris, Heizenbergas ir kt.), o tuo pačiu ir jų šalininkai Lietuvoje už energetizmą, už mėginimus, iškraipant objektyvų fizikos mokslo turinį, teigti, kad materija išnykusi, o likęs nematerialus pradai, kažkokia universali energija, kad materijos pagrindą sudarančios tokios energijos bangos.

Pavyzdžiui, P. Slavėnas savo straipsnyje „Reliatyvistinės pažvalgos į visatą“ pasisako taip: „Jei tikrovės realumas yra bangos, — tai nesuprantama, kaip iš jų, paplitusių pačioj erdvėj, išsiskiria materijos dalys: mikrokosmiškos (molekulė, atomas, elektronas) ir makrokosmiškos (mūsų kūnai, matomi daiktai)... Visos pastangos surasti mechanizmą, kuris, kaip sakant, sutirštintų šias bangas į materijos gabalus, buvo bergėdžios.“³ Vadinasi, materija negali atsirasti iš nematerialaus prado. Ji yra objektyvus energijos pagrindas, nešėjas. Norint teisingai suprasti reiškinius, su kuriais susidūrė naujoji fizika ir bendrai gamtos mokslai, reikia kantriai tirti pačią tikrovę, realią gamtą, didelius kūnus ir mažas „elementarias“ daleles. Čia yra kelias išbristi iš pavojų, nesėkmių ir vienintelis kelias fizikos mokslui vystyti.

Kai kurie tų straipsnių autoriai neteisingai mano, kad mikropasaulio, mikrodalelių savybių įvairovė priklauso tik nuo elektrono struktūros. Juk, be elektrono, yra ir kitų „elementarių“ dalelių, kurių skaičius šiandien siekia apie 30, ateityje šis skaičius, tur būt, dar didės. Elektronas iš tikrųjų pasirodė sudėtingas, bet ne tiek savo struktūra, kiek savo savybėmis: masės kintamumu, vortimu drauge su pozitronu dviem šviesos atomais, arba fotonais, savo sukiniu ir kitomis savybėmis, kurios šiandien dar nėra pakankamai žinomos.

Atskiruose straipsniuose patiekiami nemaža įdomios faktinės medžiagos, kurią fizikos mokslas sukaupe apie atomą sudarančias elementarias daleles, jų savybes, ir ja remiami materialistiniai teoriniai samprotavimai. Šiuolaikiniai fizikai jau sugebėjo gerokai ištirti elektroną, kaip pirmiausia atrastą atomo dalelę. Buvo sužinota elektrono masė, kuri yra 1845 kartus mažesnė už vandenilio atomo masę (ji lygi 1). Elektroną 1909 m. „pavėrė“ Čikagos universiteto profesorius Milikanas. Jis apskaičiavo, kad

² „Kultūra“, 1927, Nr. 11—12, p. 466.

³ „Kultūra“, 1930, Nr. 10, p. 485.

elektronas sveria 9.10^{-28} g; viename grame yra 10^{29} elektronų; elektrono skersmuo sudaro 3^{-12} mm. Vadinasi, elektronas yra materialus kūnas. Elektronas ir kitos „elementarios“ dalelės turi korpuskulines ir bangines savybes.

„Kultūros“ žurnale buvo ne tik populiarizuojami gamtos mokslų laimėjimai, bet taip pat kritikuojami „fizikinių idealistų“ teiginiai, kad elektronai turi laisvą valią, machistų teorijos, sutapatinančios realią tikrovę, gamtą, daiktus su žmogaus pojūčiais.

Materialus pasaulis begalinis. Tai, nors ir gana schematiškai, pabrėžiama kai kuriuose straipsniuose. Pavyzdžiui, P. Vainoras straipsnyje „Pasaulio begalybė“ rašė: „Kur tik kreipsime teleskopą, visur matysime pasaulius ir judėjimą“⁴. Ten pat sakoma, kad „pasaulis begalinis ir ta begalybė ne dyka; ji pripildyta materijos (kūnų). Tuštybių nėra. Ir tai ne spėjimas, bet tikras mokslinis tvirtinimas“⁵.

Linkevičius straipsnyje „Žemės istorija“ pažymėjo, kad „visi dangaus šviesuliai susideda iš vienodos medžiagos“⁶.

Siuose straipsniuose pažymima, kad po to, kai 1860 m. buvo išrasta spektrinė analizė (Bunzenas ir Kirchofas), buvo sudotas stiprus smūgis dvasininkų prasimanymams, kad egzistuojąs dangiškas pasaulis, „dievo karalystė“. Iš spektro (t. y. suskaldyto šviesos spindulio) galima buvo tirti cheminę sudėtį nutolusių nuo žemės įvairių dangaus kūnų — žvaigždžių, kurios tamsybininkų buvo vaizduojamos kaip „dievo žvakutės“ danguje. Lietuvos sąlygomis, kur kleras buvo ypač apgaubęs tamsybe liaudį, tokios progresyvios idėjos turėjo, be abejo, teigiamą poveikį.

Materijos judėjimas, erdvė ir laikas

Panaudojant praeitų šimtmečių kai kurių mokslininkų ir filosofų-materialistų žinias apie erdvę, laiką, judėjimą, šios mokslinės bei filosofinės problemos „Kultūros“ žurnale buvo mėginamos aiškinti naujoviškai, remiantis reliatyvumo teorija, astrofizikos bei kosmogonijos mokslų žiniomis. Sitais klausimais daugiausia yra rašęs prof. P. Slavėnas, žymus astronomijos mokslų atstovas. Erdvė, laikas, judėjimas, jo teigimu, tai nėra kokios apriorinės, tuščios, be jokio turinio sąvokos. Erdvė, laikas, kaip ir judėjimas — būdingos materijai savybės, neatskiriamos nuo materijos. „Svarbiausias reliatyvybės teorijos žygis, — rašė jis straipsnyje „Visatos plėtimasis“, — yra tas, kad ji pradėjo nagrinėti erdvę ir laiką, kaip fizikinio pasaulio dalį. Anksčiau buvo kas kita. Erdvė fizikoje (ir ne tik fizikoje. — A. G.) buvo tarytum kažkokia scena, kurioje visi fiziniai kūnai vaidina savo roles. Ta scena buvo tarytum iš anksto paruošta, ir apie jos būklę joks fizikas nediršo teirautis. Negeriau buvo ir su laiko sąvoka. Didysis Niutonas savo garsiojo veikalo įžangoje bendru posakiu apibūdina „tikrąjį, absoliutų laiką“, kuris „teka absoliučiai vienodai, be jokio sąryšio su bet kuo kitu“⁷.

Laikas, aiškina toliau prof. Slavėnas, nėra kokia nors tuščia trukmė, nėra kažkokia abstrakti sąvoka. Jis susijęs su materialiais procesais. Laikas nustatomas pagal fizišką procesų eigą. Ir toliau jis vaizdžiau ir plačiau aiškina erdvės, laiko ir materijos sąryšio klausimą. Jis sako, kad laiko eiga nėra visur vienoda, o priklauso nuo tų procesų pobūdžio. Erdvinės kūno savybės, laiko trukmė kinta priklausomai nuo judėjimo greičio. Esant

⁴ „Kultūra“, 1924, Nr. 9, p. 330.

⁵ Ten pat, p. 331.

⁶ „Kultūra“, 1924, Nr. 1, p. 30.

⁷ „Kultūra“, 1933, Nr. 2, p. 6.

dideliam judėjimo greičiui, kūnas „sumažėja“ judėjimo kryptimi, ir jame procesai vyksta lėčiau. Tai prof. Slavėnas pailiustruoja aiškiais pavyzdžiais, kurie padeda geriau suprasti laiką ir erdvę. Iš astronomijos žinome, kad traukos jėga nėra ta pati įvairiose visatos vietose, įvairiose sistemoje. Žmogus, sverias Žemėje 80 kg, Mėnulyje svertų 13 kg, bet Jupiteryje jo svoris būtų 211 kg. Saulėje žmogaus masė tiek padidėtų, kad jis sugniužtų savo paties svorio prislėgtas. Laikas Saulėje slenka kiek lėčiau, negu Žemėje, būtent, per $5\frac{1}{2}$ parų viena sekunde lėčiau. Sviesa, kuri išeina iš Saulės, banguoja lėčiau, negu tie patys spinduliai Žemės sąlygomis, ir todėl Saulės spektro linijos turi būti paslinkusios į raudonąją spektro pusę.

Ten, kur yra dideli judėjimo greičiai, stiprios traukos jėgos, didelės kūnų masės, rašo prof. P. Slavėnas, ten veikia ir kita geometrija, o Euklido geometrija, absoliutizuojanti erdvę ir laiką, tokiomis sąlygomis netinka. Betgi autorius konkrečiai nepažymi, kokia geometrija veikia tokiomis sąlygomis, neužsimena apie Lobačevskio-Rimano geometriją.

Įvairiuose „Kultūros“ žurnalo straipsniuose randame nemaža teiginių, kuriuose išreiškiama, nors ir stichiškai, objektyvi dialektika ir ypač viena iš jos svarbių idėjų apie judėjimą ir vystymąsi gamtoje, kartojama mintis, kad „viskas gamtoje juda, kinta“.

Prof. Slavėnas rašė: „Būtų sunku manyti, kad žvaigždės galėtų pasilikti amžinai tokios, kokios jos dabar yra. Kiekviena žvaigždė turi savo amžių; savo laikui ji atsirado; laikui bėgant, ji plėtojosi ir keitėsi, kol pasiekė dabartinę būklę; laikui atėjus, ji turės išnykti, ir jos vietoje atsiras kas kita“.⁸

Šitas amžinas ir nenutrūkstamas visatos gyvenimas, pulsavimas, rašo toliau P. Slavėnas, vyksta pagal objektyvius dėsnius, o ne pagal kažkios dievybės valią, nurodymus, ne pagal kažkokius iš anksto numatytus principus, ne pagal Alacho „Likimo knyga“. Pripažįstant objektyvų dėningumą pasaulyje, nuolatinį jo kitėjimą, neaiškiai, tiesa pasakius, kritikuojama čia ir teologija, kai kalbama apie tai, jog kai kurių filosofų ir teologų stengiamasi numatyti tikslingumą ir planingumą fizinio (ir ne tik fizinio) pasaulio evoliucijoje.

Jau minėtame P. Vainoro straipsnyje „Pasaulio begalybėje“ sakoma: „Visur kosmose viešpatauja metamorfozė (permaina), kaip ir mūsų žemėje. Vienoje begalinio pasaulio vietoje atsiranda iš neaiškios ūkanos naujos planetos užuomazgos; tuo pačiu laiku kitoje vietoje už milijardo mylių kitas toksai užmazgas pavirto besisukančiu ištirpdytos medžiagos kamuoliu; trečias prie pusiaujo atskyrė laukus, kurie ilgainiui virs planetomis; ketvirtasis virs galingu švyturiu, saule, o jo planetos turi savo mėnulių; penktasis ėmė dengtis juoda žieve, ėmė senti ir artintis prie liūdnos šaltos mirties ir t. t. Vienos žvaigždės žūsta, kitos gimsta. Amžinoje begalybėje veikia amžinas kaitaliojimasis gyvybės ir mirties“.⁹

Neorganinio ir organinio pasaulio vienybė

Pasaulio materialinio vieningumo klausimo sudėtinė ir svarbi dalis yra gyvosios ir negyvosios, neorganinės ir organinės gamtos sąryšis, gyvybės mūsų Žemėje atsiradimo ir vystymosi problema bei kiti su ja ir biologijos mokslais susiję klausimai. Ne paslaptis, kad čia buvo ir iš dalies dar dabar tebėra gana palanki dirva plisti idealizmui, religiniams prasimanymams bei agnosticizmui. Dar ne taip seniai kai kurių gamtinių

⁸ „Kultūra“, 1930, Nr. 4, p. 177.

⁹ „Kultūra“, 1934, Nr. 9, p. 333.

kų-biologų buvo manoma, kad šių klausimų mes nežinome ir nežinosime („ignoramus et ignorabimus“).

„Kultūros“ žurnalo medžiaga gana populiaria, net eiliniam skaitytojui suprantama forma aiškino pasaulio materialinio vieningumo klausimą. Žurnalo straipsniuose kalbama, kad gyvybė yra atsiradusi mūsų Žemėje iš neorganinės medžiagos, kaip ilgo jos vystymosi rezultatas. Vadinas, organinė ir neorganinė gamta savo pagrindu, savo esme yra vienodos. Tačiau juose nieko nerašoma apie tai, kaip vyko cheminis organinės medžiagos procesas. Juose užsimenama, kad ilgainiui mokslui pavyks dirbtiniu būdu pagaminti gyvąją medžiagą, ir tuo būdu bus atskleista gyvybės atsiradimo paslaptis.

„Šiandien mes,— rašė V. Mickus straipsnyje „Ar skiriasi gyva gamta nuo negyvosios“,— dar neįstengiame laboratorijoje pagaminti gyvybę, tačiau tai dar neįrodo, kad ji negalėjo atsirasti savaime senovėje, kada mūsų planetoje buvo visai netokios sąlygos. Mokslo uždavinys — įrodyti, kaip atsirado pirmutinė gyvybė. Tas dalykas, tiesa, sunkus, tačiau dar nereikia, kad mokslas jo neapgalės“.¹⁰

Yra žinoma, kad gyvybės pagrindas, sakoma straipsnyje, yra baltymo molekulė. Vadinas, belieka aiškinti, tirti ją, stengtis ją dirbtiniu būdu pagaminti ir tuo būdu galima, esą, šį sunkų klausimą moksliskai išspręsti.

Prof. J. Dagys straipsnyje „Vitalizmas ir materializmas“¹¹ įtikinamai kritikuoja antimokslines vitalizmo ir neovitalizmo teorijas ir gina dialektinį materializmą. Vitalistus jis laiko religinės pakraipos šalininkais, nes jie verčia tikėti kažkokia anįgamtine, mistine, amžina „gyvybės jėga“, tariamai esančia gyvybės pagrindas. Tai ne klausimo aiškinimas, o jo temdymas. Autorius sako, kad „kai vienas neaiškus dalykas aiškinamas kito neaiškumu, tai, be abejo, joks aiškinimas“.¹²

Be šių aiškiai idealistinių teorijų, straipsnyje parodoma, jog neteisūs yra mechanicistai, vulgarieji materialistai ir jų pasekėjai Lietuvoje — dr. J. Šliūpas ir dr. P. Avizonis. Būdami riboti materialistai, jie sutapina materiją ir sąmonę. Vulgarieji materialistai nemato didelio skirtumo tarp materijos ir sąmonės. Toks primityvus, mechanistinis biologijos problemų aiškinimas, kaip teisingai sakė prof. Dagys, stabdo mokslinį pažinimą, biologijos mokslo vystymąsi, jis nėra ir negali būti metodu šiam mokslui. „Dialektinis materializmas,— rašė jis,— imasi gelbėti materialistinę pasaulėžiūrą į gyvąją gamtą, kuriai grėsė stagnacijos pavojus, pavojus pasilikti pirmykščiuose rėmuose, kitaip sakant, išgelbėjo mokslą nuo mechanistinio materializmo įtakos“.¹³

Dialektinis materializmas ne tik išgelbėjo mokslą apie gyvąją gamtą nuo mechanizmo, bet ir kitus mokslus išvedė ir išveda į nepaliaujamo vystymosi kelią. Tai puikiai patvirtina pats gyvenimas, pati tikrovė.

Rašant apie organinės gamtos atsiradimą, be minėtų teorijų, buvo kritikuojamas vadinamasis hилоzoizmas, t. y. tokia kai kurių biologų-gamtininkų (Fechnerio, Pregerio) teorija, kad nesą jokio skirtingumo tarp gyvo ir negyvo, kad, esą, „visas pasaulis ir kiekvienas atskiras kūnas turi sąmonę, kad atskiras organizmas — tai dalis didžiojo pasaulio organizmo“.¹⁴

Nemažą dėmesį „Kultūros“ žurnalas skyrė žmogaus sąmonės problemai. Tuo klausimu yra rašęs prof. V. Cepinskis ir kiti autoriai. Visi jie svyruoja tarp materializmo ir idealizmo.

¹⁰ „Kultūra“, 1926, Nr. 12.

¹¹ „Kultūra“, 1934, Nr. 3.

¹² Ten pat, p. 142.

¹³ Ten pat.

¹⁴ „Kultūra“, 1925, Nr. 5-6, p. 234.

Matyti, tokią painiavą pažiūrose į žmogaus psichiką sukėlė tai, kad šie autoriai nesivadovavo tomis žiniomis, kurias sukaupe materialistinė fiziologija bei psichologija, dialektinio materializmo filosofija. Užuoat pasirėmę šio mokslo duomenimis, jie kreipiasi į gilią senovę, panaudoja žinomo senovės materialisto, ateisto Lukrecijaus Karo mokymą, kad žmogus yra gamtos dalelė, o siela esanti taip pat sudėta iš labai švelniųjų atomų; jinai paplitusi po visą žmogaus kūną; kūnui mirus, mirštanti ir siela.

Prof. V. Čepinskis toliau išvedžioja, kad „žmogus išsiskiria iš gyvūnų tuo, kad gamina darbo įrankius...“, kad „protas yra smegenų funkcija“ ir pan. Tačiau tai padrikos mintys, o ne darni pažiūra. Čia pat randame ir prieštaraujantį teiginį, jog žmogaus elgesius valdanti nežinia iš kur atsiradusi sąmonė, atseit, žmogus išsiskyrė iš gyvulių pasaulio, kada jam atsirado sąmonė, kada jis ėmė protauti ir gaminti įrankius. Tai primena mūsų laikais reakcinę, religinę kai kurių buržuazinių antropologų pažiūrą, jog žmogus atsiradęs tada, kai dievas įdėjęs į beždžionžmogio kūną nemirtingą sielą. Svarstydamas žmogaus problemą, prof. Čepinskis nukrypdamas net į mechanizmą bei idealizmą. Pavyzdžiui, straipsnyje „Progreso problema“ jis rašė, kad žmogus esąs sudėtinga būtybė, mašinos ir dvasios kombinacija. Kaip mašina, žmogus esąs determinuotas fizinio pasaulio dėsnių ir savo veiksmams esąs reikalingas iš išorės energijos. Ir čia pat jau visai agnosticizmo dvasia autorius teigia, kad niekad negalėsime žinoti, kaip ši mašina sukombinuota su protu ir siela, nes tai viena iš didžiausių paslapčių. Savo išvedžiojimus jis užbaigia teiginiu, kad „žmogus gali prilygti jėgos namui, t. y. elektrinei, kur yra inžinieriai... Žmogaus kūne inžinierium yra siela“.¹⁵ Panašūs teiginiai rodo, kad „Kultūros“ žurnalas, užsibrėžęs tikslą populiarinti tikrąjį mokslą, t. y. pažangiąją mintį, aiškiai nukrypdamas nuo šio kilnaus uždavinio, nevykdydamas savo pažadų.

Gamtos mokslų ir materialistinės filosofijos ryšys. Idealizmo kritika

Kiek didesnio dėmesio verti neseniai mirusio mūsų mokslininko prof. Jono Kairiūkščio filosofiniai straipsniai, kuriuose jis gynė materializmą, negailestingai pliekė obskurantizmą, religiją, įvairias idealistinės filosofijos sroves. Juose autorius pabrėžia, kad turi būti ir negali nebūti tamprus ir natūralaus ryšio tarp teisingos filosofijos ir gamtos mokslo. Šita jų sąjunga būtina tiek vienam, tiek ir kitam, nes abudu pažįsta realią, objektyvią tikrovę, pasaulį; kiekvienas, tiesa, tai atlieka savaip: filosofija, kaip pažymi J. Kairiūkštis, „kiek apibendrintai“, gamtos mokslai detališkiau, smulkiau, bet jie vienas kitam padeda: „filosofija (turima omenyje materialistinė.— A. G.) privalo sergėti gamtos mokslą teisingame kelyje, gaivinti gamtos mokslą; filosofija yra kiek bendresnė ir visados yra lyg šuolis pirmyn, yra lyg ateities tyrimų numatymas“¹⁶; savo metodu ji negali skirtis nuo gamtos mokslo; pastarasis gi gelbsti ją nuo abstraktiškumo, sausumo, nevaisingumo, t. y. nuo jos žuvimo.

Autorius nepavadina tikru vardu tokios filosofijos, kuri neatsiejama suaugusi su mokslais, t. y. dialektinio materializmo filosofijos. Tuo laiku J. Kairiūkštis, matyti, dar nebuvo su ja susipažinęs. Jis buvo stichinis materialistas.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ „Kultūra“, 1924, Nr. 2, p. 74.

Kritikuodamas idealistinę filosofiją, J. Kairiūkštis rašo: „Nenuostabu todėl, kad filosofinės sistemos, kurios be stebėjimo ir tyrimo dirbtina protavimo plėtote kurdavo pasaulio vaizdą, subluoko, nustojo mūsų gadyneje savo reikšmės. Dauguma jų, kaip antai, Hegelio, Fichtės filosofija, kuri keliais principais nori paaiškinti visą pasaulio reiškinių įvairumą, atrodo dabar, kaip individualinė nutolusio nuo gyvenimo, nors ir kilnaus proto svajonė“.¹⁷

Kaip matome, J. Kairiūkštis teisingai kritikuoja idealistinę filosofiją, kaip sausą, spekuliatyvinę, nieko neduodančią tikrajam pažinimui. Tolygiai mokslui plėtojantis, pasak J. Kairiūkščio, „tokia filosofija turi nykti“, tuo tarpu pačiam mokslui negresia toks pavojus.

Straipsnyje „Dabartinė filosofija ir jos krypsniai“ kritikuodamas įvairias idealistinės filosofijos atmainas (pragmatizmą, neotomizmą, neopozityvizmą ir kt.), autorius bando įžiūrėti, kuo „remiantis“ idealistinė filosofija laikosi, t. y. mėgina išaiškinti gnoseologines idealizmo šaknis. Ir čia jis gana teisingai parodo vieną iš idealizmo šaltinių, glūdinčių mokslo vystymosi sunkume, prieštaringume, kai kuriuose mokslo trūkumuose.

„Mokslo trūkumai ir yra tai daugiausia toji sritis, iš kur jie semia savo įrodymų jėgą ir kur jie randa savo protavimų tvirtovę. Visos gamtos mokslų problemos, apie kurias moksle viešpatauja neišskios miglotos hipotezės ir kur daugiausia apsieiškia mokslo jaunumas, ir suvartojamos gamtos mokslui žeminti ir religijai kelti“.¹⁸ J. Kairiūkštis kritikuoja įvairias antimokslines teorijas, kurios stabdo mokslo vystymąsi ir mėgina su-
taikyti mokslą su religija, o tikrumoje pajungti mokslą pastarajai. Jis griežtai pasisako prieš pažiūras vokiečių biologo Vasmano, teigusio, kad Darvino mokslas apie žmogaus išsivystymą iš gyvūnų neprieštarauja biblijai, kad žmogaus kūnas galėjęs išsiplėtoti iš kitų gyvūnų, o dvasia turėjusi būti sukurta aukštesnės jėgos.

Tačiau J. Kairiūkščio materialistinėje pasaulėžiūroje, idealizmo ir religijos kritikoje galima pastebėti nenuoseklumą ir net klaidingų samprotavimų. Kritikuodamas madingas idealistinės filosofijos kryptis, jis kartais pats nukrypsta į pozityvizmą. Pvz., jis sako, kad „pozityvizmui... rūpi pasaugoti gamtos mokslą nuo bet kurių pašalinių įtakų... , nes tik gamtos mokslas duoda tikrą žinojimą“.¹⁹ Kaip žinome, šiuolaikinis pozityvizmas (t. y. vadinamasis neopozityvizmas) yra viena iš reakcingiausių subjektyviojo idealizmo srovių; jis nieko bendro neturi su moksliniu pažinimu, tiksliau pasakius, neopozityvistai yra perdėm priešiški mokslui, nes mokslo objektu jie laiko ne realųjį pasaulį, o sąvoką, žodžių loginės pusės analizę. Jų požiūriu, realusis pasaulis neat-sispindi loginėse sąvokose. Būdamas atsidavęs mokslui ir laikydamas jį šaltiniu gamtai pažinti, J. Kairiūkštis nepakankamai kritiškai žiūri į pozityvistų pažadus tikėti tik pozityvioms, teigiamoms žinioms, kurias duoda tiktai gamtos mokslai. Remiantis pagrindiniu filosofijos klausimu, kurio atžvilgiu J. Kairiūkštis laikėsi teisingos pozicijos, nesunku atskleisti ir parodyti pozityvizmo, ypač neopozityvizmo, idealistinę esmę, antimokslinį pobūdį, jo reakcinę socialinę ir klasinę paskirtį dabartinėse sąlygose. Įvairios neopozityvizmo atšakos (loginis pozityvizmas, iracionalizmas, semantika) yra imperialistinės buržuazijos ideologija; jos naudojamos kovai prieš dialektinį materializmą ir jo pažinimo teoriją.

J. Kairiūkštis nesugebėjo principingai, aštriai kovoti su įvairiomis idealistinės filosofijos kryptimis, besidangstančiomis moksliskumo frazėmis, nes jis tuo metu dar nebuvo susipažinęs su dialektiniu materializmu,

¹⁷ Ten pat, p. 72.

¹⁸ „Kultūra“, 1924, Nr. 6, p. 226.

¹⁹ Ten pat, p. 227.

nors „Kultūros“ žurnale buvo išspausdinta visa eilė straipsnių šiuo klausimu. Ciklo straipsnių pavadinimu „Dialektiškai materialinė pasaulėžiūra“, išspausdintų „Kultūroje“ 1931 ir 1932 m., autoriumi buvo Juozas Galvydis, 1928—1933 m. buvęs žurnalo redaktorium. „Kultūra“ buvo vienintelis legalus buržuazinės Lietuvos sąlygomis žurnalas, rašęs apie proletariato filosofiją. Tiesa, ši filosofija buvo nagrinėjama iš socialdemokratizmo, o ne iš revoliucinio marksizmo pozicijų. Nebuvo parodoma praktinė, revoliucinė šios filosofijos pusė. Bet smetoninės valdžios metais legaliai tai buvo neįmanoma padaryti. Tuose straipsniuose buvo puolama Lietuvos klerikalinė ir fašistinė spauda („Židinys“, „Vairas“ ir kt.), o taip pat reakciniai, religiniai sluoksniai Lietuvoje, kurie per savo spaudą brukte brukto religinę pasaulėžiūrą, pro kurią buvo sunku prasimušti pažangiajai minčiai.

Ateizmo klausimai

„Kultūros“ žurnale buvo išspausdinti daugelis straipsnių ateizmo klausimais. Juose buvo atskleidžiami bažnyčios žiaurumai ankstesniais laikais, kritikuojamos religinės dogmos apie sielos nemirtingumą, anapusinio pasaulio buvimą, stebklus ir pan. Pavyzdžiui, V. Demikio straipsnyje „Sielos nemirtingumas“²⁰ kritikuojamas tikėjimas žmogaus nemirtingumu. Jame visų pirma parodoma, kad šis religijos prasimanymas neturi visuotiniškumo pobūdžio. Neabejotini faktai palyginamosios etnologijos, sako autorius, rodo, kad daugelis senovės tautų neturėjo jokio supratimo apie kažkokios sielos nemirtingumą, apie dievų buvimą. Kai kuriose religijose ir dabar nemokoma apie sielos nemirtingumą. Atseit, pačių religijų tarpe nėra vieningumo šiuo klausimu. Jau tai rodo, kad ši dogma yra prasimanymas, ką vis labiau įrodo mokslas. Kuo greičiau žmogus atsisakys nuo tikėjimo religinėmis dogmomis, tuo jam bus geriau.

Minimame straipsnyje sakoma, kad pati dievo sąvoka sukurta žmogaus, dievo sąvoka įvairiai keitėsi. „Savuose dievuose atsimuša žmogus“ — cituoja autorius Šilerio žodžius.

Savo straipsniuose „Popiežiai ir mokslas“ ir „Religiniai žiaurumai“ V. Demikis pateikia istorinę medžiagą apie katalikų ir kitų bažnyčių mokslininkų ir pažangių žmonių persekiojimus, žudymus. „Mokslinė istorinė religijos kritika,— rašo jis,— parodė, kad visų tautų šventorių altoriai skęsta ašarų ir kraujo upeliuose“.²¹ Žmonės prie savo šventųjų altorių, sakoma toliau, žiauriai skersdavo kitus žmones, norėdami išgauti už tai įvairių malonių iš savo dievų. Ir tai truko gana ilgai. Plinijus jaunesnysis tvirtina, kad žmonių aukojimai Italijoje (Romoje) truko dar iki mūsų eros 90 metų, o genčių tarpe Amerikoje dar iki vėlesnių laikų.

Ateistinėms, antireliginėms mintims pagrįsti autorius panaudoja ir antikinių materialistų-ateistų pasisakymus, parodydamas, kad jau gilioje senovėje vyko kova prieš religiją. Jis vykusiai dėsto Lukrecijaus Karo mokymą, konkrečiai apie kūnišką sielos prigimtį, apie tai, kad mirus kūnui, mirštanti taip pat ir siela. Vadinasi, V. Demikis atmeta religijos dogmą apie žmogaus sielos nemirtingumą.

V. Demikis savo straipsniuose „Religijos formos“ („Kultūra“, 1928 m.) ir „Religiniai žiaurumai“, J. Ilgūnas straipsnyje „Apie tikėjimą, dievą, apeigas ir Jėzų Kristų ant kryžiaus“ („Kultūra“, 1930, Nr. 2, p. 101—102) pateikia įdomią faktinę medžiagą apie bažnyčios žiaurumus, antihumaniškumą, smurtą ir klastingumus, susidorojant su savo priešais: mokslinin-

²⁰ „Kultūra“, 1925, Nr. 1, p. 4.

²¹ „Kultūra“, 1928, Nr. 3.

kais, netikinčiais žmonėmis, arba vadinamaisiais eretikais, „raganomis“. Pavyzdžiui, 1509 m. buvo sudegintas ant laužo Ispanijos gydytojas-anatomas Mykolas Servetas, pirmas mokęs apie kraujo apytaką žmogaus kūne. 1600 m.— to paties likimo susilaukė Džordanas Bruno; buvo kalinamas Galilėjus, persekiojamas Kopernikas ir daugelis kitų. 1559 metais, vadovaujant popiežiui Povilui IV, inkvizitorių buvo sudarytas vadinamasis „Index librorum prohibitorum“ (uždraustų knygų sąrašas). Į šią tamsumo „enciklopediją“ buvo įtraukti Koperniko, Galilėjaus, Keplerio ir daugelio kitų mokslininkų darbai. Už naudojimąsi jais grėsė mirtis, požemio rūšys, kalėjimas, kančios. Daugiau kaip 400 metų bažnyčia nepripažino, draudė Koperniko, Galilėjaus mokslą apie visatos kūnų judėjimą. Tik 1835 m. ji pripažino šių mokslininkų idėjas.

P. Snekutis straipsnyje „Inkvizicija Lietuvoje“ rašo apie inkvizitorių juodašimtininkų darbus Lietuvoje. Jis aprašo, kaip buvo apkaltintas ir Varšuvoje ant laužo sudegintas apsišvietęs Lietuvos bajoras, ateistas Kazimieras Leščinskis. Autorius parodo, kokių niekšingų priemonių buvo griebtasi, sudarant Leščinskiui „bylą“, kaip su apgaulės ir gąsdinimų pagalba buvo išgautas iš jo „prisipažinimas“.

* * *

Tam tikrą naudingą darbą kovoje prieš idealistinę filosofiją, klerikalizmą ir religiją atliko žurnalas „Kultūra“, paskelbęs nemaža straipsnių šiais klausimais. Tačiau ši kova buvo vedama iš švietėjiškų pozicijų, neatskleidžiant socialinių idealizmo ir religijos šaknų, todėl ji buvo ribota ir ne visuomet nuosekli.

Kalbėdamas LKP XII suvažiavime apie galimybę panaudoti nemarksinę ateistinę literatūrą, skleidžiant ateizmą, draugas A. Sniečkus pažymėjo, kad „svarbiausias ir patikimiausias ginklas prieš religiją yra nenugalimos marksizmo-leninizmo idėjos“.²² Teisingai atskleisti socialines ir gnoseologines religijos šaknis ir sėkmingai prieš ją kovoti galima, tik laikantis dialektinio materializmo pozicijų. Tačiau to kaip tik ir stokojo stichiniams materialistams ir buržuaziniams ateistams, kokiais buvo daugelis „Kultūroje“ paskelbtų straipsnių autoriai.

Nuoseklią kovą prieš reakcinę buržuazinę ideologiją ir religiją Lietuvoje vedė tik pagrindyje veikusi Lietuvos Komunistų partija.

Vilmaus Valstybinis
pedagoginis institutas
Filosofijos katedra

Įteikta
1962 m. gegužės mėn.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ И АТЕИЗМА В ЖУРНАЛЕ «КУЛЬТУРА»

А. ГРИШКА

Резюме

Журнал «Культура» издавался в буржуазной Литве с 1923 по 1940 год. Под тем же названием, но с измененным содержанием журнал выходил и после восстановления Советской власти в республике вплоть до начала Великой Отечественной войны.

²² „Tiesa“, 1960 m. kovo 2 d.

Журнал носил явно культурно-просветительский характер, о чем говорит и само его название. В «Культуре» пропагандировались естественно-научные знания, нередко критиковалась религия, главным образом ее глашатай — католическое духовенство. Но эта критика была ограниченной; она велась с позиций либеральной буржуазии. В объяснении вопросов общественной жизни журнал был на стороне буржуазной идеалистической социологии и таких ее теорий, как теории географической среды, выдающихся личностей, единого потока, бескризисного развития экономики Литвы и т. п.

Некоторое значение имеют статьи естественно-научного, философского характера. Их авторы: профессор астрономии Славенас, врач Кайрюкшис, профессор биологии Дагис и др. Хотя и не вполне последовательно, нередко с позиций метафизической методологии, в этих статьях проповедывался материализм, идея материальности, материального единства мира, отрицалось божественное его происхождение, признавался объективный, закономерный характер процессов и явлений природы. Следует сказать, что в некоторых статьях критиковались отдельные утверждения энергетизма, «физического» идеализма.

В целом журнал «Культура» имеет некоторые заслуги в защите науки и материалистического миропонимания.